

М. Д. Захарчук,

Л. А. Радомська

ВПЛИВ ДІАЛЕКТІВ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

У статті проаналізовано вплив діалектів на розвиток сучасної української мови, тенденції розвитку сучасної літературної мови, розвиток мови та зміни, спричинені діалектизмами.

Ключові слова: українська мова, діалекти, діалектизми, зміни, мовлення, літературна мова, наріччя.

Abstract

This article examines the influence of dialects on the development of modern Ukrainian, trends in modern literary language, development and changes caused by the use of dialectisms.

Key words: Ukrainian language, dialects, dialectisms, changes, speech, literary language, dialect.

Вступ

Сучасна українська літературна мова – складна, багаторівнева система, що перебуває в постійному процесі розвитку, змін, удосконалення. На цей процес мають безпосередній вплив багато мовних та позамовних чинників, зовнішніх і внутрішніх причин. Від потужних зовнішніх чинників (як-от: економічний та суспільно-політичний розвиток, інтерпретація різних історичних подій, науково-технічний прогрес, культурний розвиток, контактування з іншими мовами тощо) залежать не тільки лінгвістичні процеси, а й існування мови, адже мова функціонує й розвивається тільки разом зі своїм носієм – нацією, народом. Внутрішньомовні ж причини ґрунтуються на потенціалі самої мови, її внутрішньої системи – граматичної, лексичної, семантичної, словотвірної тощо.

Сучасна українська мова є державною мовою українського народу. Її функціонування забезпечено на державно-правовому рівні. Нею як засобом спілкування користуються близько 50 мільйонів мовців у світі. Сьогодні відзначаємо активне зацікавлення вивченням словникового складу української мови і слова як лінгвістичної одиниці, здатної відображати внутрішні особливості мови.

Мета дослідження – проаналізувати вплив діалектів на розвиток сучасної української літературної мови.

Результати дослідження

Визначають три шляхи утворення національних мов:

- *історичний розвиток* (романо-германські мови);
- *схрещування і змішування націй* (англійська мова);
- *концентрацію діалектів* (східнослов'янські мови) [1].

Діалекти – це територіально обмежена форма існування мови, що має тільки усну сферу комунікації [1]. Українська національна мова утворилася на основі концентрації діалектів південних та південно-західних земель. Деякі історики вважають, що це відбулося в кінці XVII – на початку XVIII ст., інші ж визнають, що східнослов'янські мови почали формуватися після розпаду праслов'янської етномовної спільності (V-VI ст.) з *півнопраслов'янських діалектів* східного ареалу без посередництва східнослов'янської прамови [2; 5; 6].

У зв'язку з розвитком суспільно-економічних, політичних зв'язків між різними територіями, зростанням міст на українських землях відбувається й зближення між раніше віддаленими діалектами. Поступово формується нова мовна спільність – українська національна мова.

Сьогодні спостерігаємо інтенсивний вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на літературну мову, що веде до змін на усіх її рівнях. До сучасної української мови належать літературне й діалектне мовлення, які перебувають у складних діалектичних відношеннях і взаємозв'язках.

В українській діалектній мові розрізняють три наріччя, у кожному з яких виокремлюють діалекти та говори (подано за Н. М. Торчинською [4]):

1. Північне, або поліське, наріччя (на території сучасної Чернігівської області, в північних районах Сумської, Київської, Житомирської, Рівненської та Волинської областей, а також у низці південних районів Білорусі). Тут виділяють:

- *східнополіський*, або *лівобережнополіський*, діалект,
- *середньополіський*, або *правобережнополіський*, діалект,
- *західнополіський*, або *волинсько-поліський*, діалект (до нього прилягають і *підляські*, або *надбузько-поліські*, говірки).

2. Південно-східне наріччя (на території південних районів Київської та Сумської областей, на всій території Харківської, Луганської, Донецької, Полтавської, Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської областей (в останніх чотирьох областях виняток становлять окремі райони), у Криму, а також у суміжних районах Курської, Белгородської, Воронежської, Ростовської областей Росії, в Краснодарському краї та ін.). Тут виділяють:

- *середньопаддніпрянський* діалект (*київський* і *полтавський* говори),
- *слобожанський* діалект,
- *степовий* діалект.

3. Південно-західне наріччя (на території Вінницької, Хмельницької, Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької, Закарпатської областей, у південних районах Житомирської, Рівненської, Волинської областей, у деяких районах Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської областей, а також частково в Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії). Виділяють:

- *волинсько-подільський* діалект (*південноволинський* і *подільський* говори),
- *галицько-буковинський* діалект (*наддністрянські*, *покутсько-буковинські*, *східнокарпатські*, або *гуцульські*, а також *надсянські* говори),
- *карпатський* діалект (*північнокарпатські*, або *бойківські*, *середньозакарпатські*, *західнокарпатські*, або *лемківські*, говори) [4: 11-12].

Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі середньопаддніпрянського діалекту південно-східного наріччя.

З. Мацюк та Н. Станкевич відзначають цей процес як взаємодію сучасної української мови та діалектів через посередництво усного літературного мовлення [2]. Наприклад, активні процеси, що відбуваються в усному літературному мовленні, свідчать про розвиток певних тенденцій до зміни фонетичних, лексичних, граматичних норм української мови. Прикладом слугують останні зміни у вимові приголосних, зумовлені впливом орфографії, а також підтримувані відповідною діалектною вимовою. До них належить вимова “г” як фрикативного “г” в сучасній українській мові, вимова африката “ж” як сполучення звуків ”д” + “ж”, “д” + “з”, непослідовне пом’якшення передньоязикових приголосних перед м’якими приголосними, так само як і непослідовна м’яка вимова передньоязикових перед “і”, що походить з етимологічних “о”, “ы”, “h” тощо [2].

Найпомітніші в сучасній українській мові залишки діалектної вимови, яка тримається здебільшого постійно у представників певного діалекту, навіть коли вони давно не відчують на собі безпосереднього впливу діалектного середовища. Наприклад, представників північного наріччя української мови з властивим йому виразним «аканням» завжди можна відрізнити в колі людей, які володіють літературною мовою. Для представників південно-західного наріччя характерне на відміну від сучасної літературної норми послідовне оглушення дзвінких приголосних у кінці слів і складів. Літературне мовлення характеризується, зокрема, наближенням “е” до “и” та “и” до “е” в ненаголошених позиціях; на відміну від нього вимова, властива південно-західному наріччю, пов’язана з послідовним переходом “е” в “и” в будь-якій — наголошеній чи ненаголошеній — позиції. Легко пізнати також представників південно-східного наріччя за м’якою вимовою шиплячих [2].

Деякі особливості діалектного мовлення впливають на ті тенденції, які помітні в розвитку сучасної літературної вимови [3]. Очевидно, фонетична система літературної мови поряд із впливом орфографії зазнає найвиразнішої дії діалектного мовлення. Сюди належать так само і зміни в системі

наголошування окремих класів слів. Можна відзначити досить виразний вплив на сучасне усне літературне мовлення діалектного наголошування типу *веземо, несемо, везете, несете*, властивого південно-західному наріччю [2]. Поширення цих форм підтримується, очевидно, і тенденцією українського наголосу пересуватись у багатоскладових словах на середину слова, хоч зміни в наголошенні інших граматичних класів слів свідчать і про протилежну тенденцію [3].

На зміну сучасних орфоепічних норм впливає значна міграція населення — соціальні фактори мовного розвитку. Вони зумовлюють також найбільший, найвідчутніший вплив і на лексичні системи сучасних діалектів, говірок. Говірка перестала бути монолітною, увібравши в себе лексичні елементи з інших діалектів, зазнавши на собі значного впливу літературної мови [4]. Йдеться про виникнення на діалектному ґрунті нових розмовних просторічних варіантів, що з'являються внаслідок неправильного засвоєння літературних норм. Прикладом є поширення лексеми *автобуз* замість *автобус*.

Інтенсивність процесів діалектних змін на кожному рівні мови виявляється по-різному. Найчутливіша до змін лексики, тісно пов'язана з виникненням нових понять, появою нових, невідомих раніше визначень [4]. У сфері лексики постійно відбуваються і діють дві тенденції — перехід у розряд історизмів назв реалій, що вийшли з ужитку, і збагачення мови словами, які називають нові реалії [3]. Навряд чи хто з мешканців сучасного села, зокрема з представників молодшого покоління, зможе назвати всі частини плуга так, як вони описані в «Словарі української мови» Б. Грінченка. Лесі Українці мати показувала курну хату, що збереглася на Волині, а сучасним міським дітям треба вже показувати піч, лежанку, грубу, бо вони їх уявляють тільки за малюнками. Виходять з ужитку предмети навколишнього побуту — зникають і назви. Тут не можна, звичайно, говорити про взаємодію діалектної і літературної лексики, тому що визначальними тут є новоутворення, а не лексичні форми. Правда, мовна практика дає приклади застосування назв неіснуючих неологізмів до нових понять. Наприклад, як факт колишнього побуту перейшли в розряд історичної лексики слова *колиба, корчма*, але в сучасній мові вони почали нове життя як назви нових явищ, елементів сучасного побуту (назви стилізованих ресторанів, місць відпочинку тощо) [3].

Також слова, що проникають у сучасну українську мову, можуть мати діалектне і розмовне, просторічне походження. Від розмовних, просторічних слів літературна мова з часом звільняється, а діалектні слова, усталюючись у різних сферах функціонування, можуть набувати стилістичних відтінків. Звичайно, вони не відповідають критерію комунікативної доцільності, проте розвивають естетичну функцію мови, яка найповніше розкривається в художньому мовленні [3].

Висновки

Діалектизми тісно вплетені в систему сучасної української мови, доповнюють її та урізноманітнюють у художньому, розмовному стилях, є активним джерелом літературної мови. Діалектизми до того ж мали безпосередній вплив на формування української мови. Вони мають стилістичне значення, виявляють потенціальну здатність збільшувати синонімічні ряди відповідних понять. На сучасному етапі мовного розвитку варто визначати доречні межі їхнього вжитку в різних функціональних стилях літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Формування української національної мови. URL: <https://sites.google.com/site/iukraian/formuvanna-ukraienskoie-nacionalnoie-movi>.
2. Мацюк З., Станкевич Н. Українська мова професійного спілкування. Львів, 2005. URL: <https://econom.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/02/Ukr.-dilova-mova.pdf>.
3. Єрмоленко С. Я. Літературна мова та діалекти. *Культура мови на щодень*: інформаційно-довідкова система. Інститут української мови НАН України. Київ, 2010. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-2.pdf>.
4. Торчинська Н.М. Українська діалектологія: навчальний посібник. Хмельницький, 2017. 158 с. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/5732/3/%D0%A2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9D.%20%D0%94%D1%96%D0%B0%D0%>

[BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%20%283%29.docx](#).

5. Огієнко І. [Митрополит Іларіон] Історія української літературної мови. Київ, 1995. С. 52–69.

6. Півторак Г. П. Проблема східнослов'янської прамови. *Мовознавство* : доп. та повідомл. на IV Міжнар. конгресі українців ; відп. ред. В. Німчук. К., 2002. С. 268–272.

Радамська Людмила Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, e-mail: ludarad9@gmail.com.

Захарчук Максим Дмитрович – студент групи 2ПІ-20б, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця.

Radomska Lyudmyla A. – Cand. Sc. (Eng), Assistant Professor, Department of Linguistics, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: ludarad9@gmail.com.

Zakharchuk Maxim D. – student of 2PI-20b group, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsya.